

1 Úvod

Tuto knihu jsem napsal ze dvou důvodů. První z nich je pedagogický – jak na české, tak i na mezinárodní úrovni je značně pocíťována absence kvalitních učebnic teorií evropské integrace. V současnosti se při výuce využívají v podstatě pouze tři základní příručky – kniha *Teorie evropské integrace (Theories of European Integration)*, kterou v roce 2000 napsal Ben Rosamond (Rosamond 2000), podobně nazvaná kniha D. N. Chrysochooua (*Theorizing European Integration*, Chrysochoou 2001) a konečně práce Antje Wienerové a Thomase Diezea, publikovaná v roce 2004 (*European Integration Theory*, Wiener a Diez 2004). Všechny však trpí z didaktického hlediska celou řadou nedostatků. Rosamondova učebnice je empiricky hutná a obsahově vyčerpávající, ale nevyhovuje jako výukový materiál. Zejména její druhá polovina má velmi nejasnou strukturu, a chce-li se čtenář dozvědět např. něco o konstruktivismu, musí propátrat hned několik kapitol. Druhá monografie je vysoce selektivní a nevěnuje

téměř žádný prostor tak vlivným teoriím, jako je liberální mezinárodní přístup. Třetí práce se sice může pyšnit jasnou strukturou a jednoznačně vymezenými kapitolami, ale protože se jedná o dílo hned čtrnácti autorů a autorek, jednotlivé části se výrazně obsahově i stylově liší a bohužel značně kolísá i jejich informační kvalita. Autoři navíc někdy předpokládají vysokou úroveň předchozích znalostí, což studentům poněkud komplikuje četbu.

Druhý důvod je akademický a souvisí se zaostáváním evropských studií v českém prostředí za příbuznými disciplínami, jako jsou politologie nebo mezinárodní vztahy. Jak v politologii, tak i v mezinárodních vztazích totiž již vznikla celá řada původních českých prací, které pojednávají o teoretických aspektech těchto disciplín. V evropských studiích naproti tomu dosud žádná rozsáhlejší práce tohoto typu publikována nebyla.

Cílem knihy je tedy zaplnit tuto dvojí mezeru: jednak poskytnout českému výzkumu evropské integrace příručku, která stručně a přehledně shrnuje základní teoretické perspektivy v disciplíně; jednak nabídnout studentům učební materiál, který by byl využitelný jak v kurzech teorií evropské integrace, tak při studiu obecnější problematiky evropských studií.

Struktura knihy

Knihy je rozdělena na čtrnáct kapitol. První z nich je úvod, další se věnuje obecně teoriím evropské integrace, jejich dělení a historickému vývoji a třetí stručně rekapituluje historický vývoj integračního procesu a poukazuje na různé historické interpretace tohoto procesu. Dalších jedenáct kapitol rozebírá základní přístupy k evropské integraci. Každá z těchto kapitol má stejnou strukturu. Začíná shrnutím obsahu kapitoly a přehledem klíčových pojmů a konceptů, se kterými kapitola pracuje. Následuje rozbor dané teorie zakončený jejím kritickým zhodnocením. Na konci každé kapitoly si čtenář může projít testové otázky anebo úkoly, které slouží jako pomůcka pro opakování probrané látky, a každou kapitolu uzavírá seznam použité literatury.

Je zřejmé, že zvolená struktura má několik omezení. Na prvním místě jde o to, že jednotlivé teorie často nejsou považovány za souměřitelné, třebaže jim z didaktických důvodů byly věnovány stejně strukturované a stejně rozsáhlé kapitoly. Je pravda, že např. liberální mezivládní přístup (kap. 12) by si pravděpodobně vzhledem ke svému současnému vlivu v evropských studiích zasloužil mnohem více prostoru než např. dnes položapomenutá teorie komunikace (kap. 5). Jako protiargument lze však uvést, že některé starší teorie, jako právě teorie komunikace nebo funkcionalismus, dnes sice používá jen málokdo, na druhou stranu z nich zároveň vychází celá řada konceptů, na nichž staví i teorie současné (např. různé typy institucionalismu nebo konstruktivismu).

Druhý problém spočívá v chronologickém členění kapitol. Základní struktura knihy bezesporu chronologická je. Začíná teoriemi, které vznikly v raném poválečném období, a končí těmi, které se při studiu evropské integrace ve větší míře uplatnily až v posledních dvou dekadách. Nicméně existují výjimky, které vzhledem k omezenému rozsahu textu nebylo možné zcela podchytit. Například kapitola o realismu pojednává jednak o pokusech klasických realistů o vytvoření teorie integrace v šedesátých letech, jednak o novějších realistických interpretacích evropské integrace z období po skončení studené války. Federalismus zase zahrnuje i pasáž věnovanou tzv. neofederalismu, který se zrodil o několik dekád později než sám federalismus.

Třetí a poslední problém souvisí s tím, že se kniha konzistentně věnuje teoriím, a nikoli jednotlivým myslitelům. To přináší dva důsledky. Zaprvé se může stát, že o autorech, kteří jsou relativně významní, se v knize objeví jenom kratší zmínky. Příkladem je historik Alan Milward, jehož analýza evropské integrace je bezesporu velmi vlivná (Milward 2000). Milward sám ovšem odmítá zařazení do některého z teoretických přístupů k integraci, a proto není možné se mu věnovat hlouběji. Druhým důsledkem je, že některé teorie, které se vzájemně prolínají, jsou zde pojednány samostatně. Například liberální mezivládní přístup je

možno chápat jako součást institucionalismu, je mu však věnována zvláštní kapitola.

Přes tyto dílčí nedostatky se domníváme, že struktura knihy co možná nejvěrněji zachycuje nejrelevantnější pokusy o teoretické uchopení problematiky integrace. Základními kritérii při rozhodování o tom, jak knihu pojmout, byla ucelenost, srozumitelnost, jasná struktura a didaktická hodnota. Těmto kritériím pak byly podřízeny všechny ostatní aspekty. Pevně věříme, že čtenář tento přístup ocení.

Použitá literatura

Velká většina literatury, na kterou práce odkazuje, je anglosaské provenience. Přestože dominance akademické komunity anglosaského světa není v evropských studiích tak silná jako např. v teoriích mezinárodních vztahů, je neoddiskutovatelné, že velká většina vlivných teoretiků pochází ze Spojených států a Velké Británie. Mezi ně patří např. již zmíněný B. Rosamond, dále S. Hoffmann, A. Moravcsik, M. A. Pollack, W. Wallace a celá řada dalších. Současně je ale pravda, že celá řada citovaných autorů pochází z evropského kontinentu. Mezi nimi vynikají zástupci německého studia integrace (např. B. Kohler-Koch, T. Risse nebo A. Wiener), někteří francouzští autoři (jako D. Dinan nebo P. C. Schmitter) a mnozí další (např. P. van Ham, K. E. Jørgensen, O. Waever). Ovšem i jejich práce vycházejí téměř bez výjimky v anglickém jazyce. Kromě již zmíněných prací Rosamonda (2000) a Wienerové a Dieze (2004) se v této knize častěji objevují citace děl E. Haase (1958 a 1964), A. Milwarda (2000), A. Moravcsika (1998) nebo příspěvky ze sborníku editovaného O'Neillem (1996).

Kniha se odvolává pouze na klíčové studie, které byly k teorii evropské integrace publikovány. Proto také neodkazuje na českou literaturu. To v žádném případě neznamená, že by v českém akademickém prostředí nevycházely kvalitní články, které se v té či oné míře dotýkají teoretických otázek. Nicméně žádná

z nich nedosáhla mimo Českou republiku věhlasu srovnatelného s klíčovými pracemi zahraniční autorů.

Poděkování

Rád bych poděkoval všem, kteří svými komentáři přispěli ke zkvalitnění této knihy. Jde především o tyto kolegyně a kolegy: Ing. Vít Beneš, prof. PhDr. Petr Fiala, Ph.D., Mgr. Nikola Hynek, M.A., PhDr. et Dipl.-Pol. Martin Jeřábek, Ph.D., PhDr. Petr Kaniok, Ph.D., PhDr. Jan Karlas, M.A., Ph.D., PhDr. Ing. Marek Loužek, Ph.D., doc. PhDr. Markéta Pitrová, Ph.D., a PhDr. Pavel Pšeja, Ph.D.

Literatura

- Haas, Ernst B. (1958) *The Uniting of Europe. Political, Social and Economic Forces, 1950–1957*. London: Stevens and Sons.
- Haas, Ernst B. (1964) *Beyond the Nation-State. Functionalism and International Organization*. Stanford: Stanford University Press.
- Chrysoschoou, D. N. (2001): *Theorizing European Integration*. London: Sage publications.
- Milward, Alan S. (2000) *The European Rescue of the Nation-State*. 2. vydání, London: Routledge.
- Moravcsik, Andrew (1998) *The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*. Ithaca: Cornell University Press.
- O'Neill, Michael (1996) *The Politics of European Integration. A Reader*. Londýn a New York: Routledge.
- Rosamond, Ben (2000) *Theories of European Integration*. Houndmills: Palgrave.
- Wiener, Antje a Thomas Diez (eds.). (2004) *European Integration Theory*. Oxford: Oxford University Press.

2 Teorie evropské integrace

Shrnutí

- Teorii je možno chápat jako ucelený soubor výroků o určitém jevu. Tyto výroky objasňují příčiny a důsledky jevu nebo jeho vnitřní fungování a vztahy mezi tímto jevem a jeho okolím.
- Teorii nelze jednoznačně oddělit od sociálních faktů, hodnot ani od politické praxe. Volba faktů je totiž vždy již ovlivněna teoretickými předpoklady výzkumu. Stejně tak je politická praxe s teorií úzce provázána, protože teorie je na jedné straně zevšeobecněním této praxe, na straně druhé ovšem může praxi sama formovat.
- Naše poznání se liší i podle toho, jaké cíle teorie sleduje a jaké funkce plní – může usilovat o pochopení jevu, jeho srovnání s ostatními, předpověď budoucího vývoje nebo kritiku určité skutečnosti.
- Evropskou integraci lze definovat jako ekonomický, politický a sociální proces, při němž dochází ke vzniku ústředních institucí, jejichž autonomie je však předmětem sporů.

- Ve vývoji studia evropské integrace od čtyřicátých let 20. století až po současnost rozlišujeme čtyři fáze. Tyto fáze se liší především podle základních otázek, které si teorie integrace v daném období kladla.
- Teorie evropské integrace lze klasifikovat různě – nevhodné je dnes již dělení na přístupy nadnárodní a mezivládní, ale nabízejí se alternativní klasifikace: například podle rozsahu teorie nebo podle akademické disciplíny, z níž daná teorie pochází.

Klíčové termíny

- Teorie
- Funkce teorie
 - explanatorní
 - komparativní
 - prediktivní
 - normativní
 - konstitutivní
- Evropská integrace
- Mezivládní vs. nadnárodní přístup
- EU jako politický systém

Kniha, která se zabývá teoriemi evropské integrace, musí být v první řadě schopna odpovědět na dvě základní otázky: co je to teorie a jaké má funkce a co je to evropská integrace.

Co je to teorie

První z otázek je mimořádně složitá. Není náhodou, že mnohé z nejpoužívanějších učebnic teorií evropské integrace (např. Rosamond 2000) žádnou definici teorie neuvádějí. Klíčový problém totiž spočívá v tom, že jednotlivé teoretické perspektivy se natolik liší, že každá definice, pod kterou by se daly podřadit, bude nutně velmi všeobecná. I při vědomí tohoto omezení je ale na-

místě pokusit se takovou definici vytvořit, protože teprve definice teorie nám umožňuje se v dalším kroku zabývat jejími funkcemi i klasifikací. Teorii tedy můžeme definovat následovně:

Teorie je ucelený soubor výroků, které systematicky vysvětlují určitý jev a usilují o odhalení jeho příčin, důsledků nebo jeho vnitřního uspořádání. Teorie obvykle usilují o zevšeobecnění tohoto jevu, což umožňuje aplikovat teorii i na jevy obdobné.

Výzkumnou otázkou v teorii evropské integrace může být například snaha vysvětlit, proč státy vytvářejí poměrně autonomní nadnárodní instituce. Konkrétní teorie pak může tvrdit, že tak činí například proto, že tyto instituce jsou při vykonávání určitých úkolů efektivnější než státy. Existence těchto institucí má ovšem řadu důsledků, z nichž mnohé představitelé států nezamýšleli – instituce mimo jiné mohou dále posilovat vlastní autonomii nebo vytvářet na státy tlak, aby na instituce převedly další pravomoci. Všimněme si, že taková teorie tedy zahrnuje (1) řadu předpokladů, (2) objasnění založená na kauzálních (příčinných) a jiných vztazích a (3) další důsledky. Mnohé předpoklady jsou přitom naznačeny již ve výzkumné otázce. Hovoří se zde třeba o tom, že základními aktéry jsou státy nebo že integrační instituce dosahují jistého stupně autonomie. Teorie, která byla zmíněna jako příklad, také uvádí příčiny a důsledky zkoumaného jevu. Příčinou integrace je v této teorii snaha o co nejefektivnější uspořádání vztahů mezi státy a jedním z dalších důsledků je možné další posilování role těchto institucí.

Z příkladu vyplývá závažná informace o vztahu teorie k faktům. Například na první pohled čistě faktická otázka, kdo nebo co hraje největší roli v evropském integračním procesu, ve skutečnosti předpokládá, že zaujmeme určitou teoretickou pozici. Pokud vycházíme ze státocentrismu, tedy z představy, že klíčovým aktérem mezinárodních vztahů je stát, pravděpodobně odpovíme, že i v integračním procesu mají klíčovou roli členské státy. Lze si však představit zcela odlišnou odpověď, třeba že velmi důležitý vliv na podobu evropské integrace mají její ústřední

instituce, zejména Evropská komise, Evropský parlament nebo Evropský soudní dvůr. V tomto případě bude naše odpověď vycházet z teoretické perspektivy institucionalismu, který – jak již název napovídá – zdůrazňuje význam institucí. Vedle těchto typických odpovědí si lze teoreticky představit i celou řadu dalších. S úspěchem by se dalo tvrdit, že klíčové postavení vždy měly vůdčí osobnosti – a to jak při vzniku Evropských společenství (jako K. Adenauer, A. Spinelli nebo A. De Gasperi), tak i při jejich dalších proměnách (Ch. de Gaulle, M. Thatcherová). Pokud bychom vycházeli z marxismu, může se jako nejrelevantnější síla jevit transnacionální kapitalistická třída a podle některých liberálů to budou zájmové skupiny z jednotlivých členských zemí.

Jednoduše řečeno, jakákoli smysluplná odpověď na otázku po nejdůležitějším aktérovi musí nutně určité faktory preferovat, zatímco jiné odsune stranou jako méně důležité, nebo dokonce jako irelevantní. Do teorie tedy není možné zahrnout všechna fakta, která máme k dispozici, ale pouze některá. Touto selekcí vytváříme již při prvním kontaktu s jevy sadu premis, které následně zakládají abstraktní *model* reality, úzce spojený s našimi teoretickými předpoklady.

Podobně komplexní je i vztah mezi teorií a praxí. Naivní chápání těchto termínů vychází z představy, že teorie je odtržená od praxe, nebo že zatímco teorie je nudná a nevěrohodná, praxe je tím zásadním. Teorie a praxe ale ve skutečnosti nevytvářejí dva zcela odlišné světy, naopak, jejich vztah je mimořádně těsný. Nejenže praxe může dávat nové impulzy pro teoretické zkoumání, ale teorie skrze své závěry velmi výrazně ovlivňují praxi. Dokonce lze tvrdit, že politická praxe se odvíjí od abstraktních (tj. teoretických) představ, které si jednotliví politici o světě vytvářejí. Budeme-li např. považovat stát za neefektivní formu organizace lidské společnosti, jak tvrdil ve studiu evropské integrace např. funkcionalismus, pak budeme i při konkrétních krocích v praktické politice usilovat o nahrazení státu jiným uspořádáním. Nebo – a bychom použili aktuálnější příklad – pokud budeme na teoretické rovině považovat hlubší politickou integraci za cestu

k omezení demokracie, budeme pravděpodobně usilovat o zastavení integračního procesu i v praxi.

Funkce teorie

Teorie plní při studiu evropské integrace celou řadu funkcí. Zaprvé, jak vyplývá již z definice, kterou jsme zmínili výše, jde o objasnění, proč se určitá událost stala, jaké byly její příčiny a jaké jsou její důsledky (*explanatorní funkce*). Zároveň ale teorie zkoumá společné rysy různých událostí, snaží se tyto rysy zveřejnit a na jejich základě vytvářet kategorie událostí. Díky tomuto posunu k větší abstrakci je možno události srovnávat (*komparativní funkce*). Srovnání umožňuje podle některých teoretiků učinit další krok, kterým je předpověď budoucího vývoje. Pokud totiž nastane událost, která se svými charakteristikami podobá události minulé, nebo dokonce hned několika minulým událostem, lze tvrdit, že i její důsledky budou se značnou mírou pravděpodobnosti podobné (*prediktivní funkce*).

Velká většina teorií evropské integrace, kterými se tato práce bude zabývat, se na tyto tři funkce zaměřují – zkoumají jev, zařazují ho do širších kategorií, srovnávají s ostatními a usilují o odhad pravděpodobné budoucnosti. Některé teorie, jako např. marxismus (viz kap. 9), ovšem zdůrazňují ještě čtvrtou funkci: Teorie není jen popisem reality, ale umožňuje zároveň porovnat realitu se stavem, který daná teorie považuje za ideální. Můžeme např. považovat za správné, aby ústřední instituce EU vykonávaly pouze ty úkoly, jež dokážou vykonávat efektivněji než členské státy, a naopak. Teorie pak může poukázat na to, že některé úkoly, které dosud vykonávají členské státy, by měly být delegovány na úroveň celého společenství, zatímco jiné by lépe vykonávaly členské státy bez zásahů shora. Protože se jedná o srovnání skutečného stavu s ideální normou, hovoří se v tomto případě o *funkci normativní*.

Poslední důležitou funkcí, sdílenou všemi vlivnými teoriemi, je *funkce konstitutivní*. Jak již bylo řečeno, teorie a praxe

nejsou zcela odděleny a jedna druhou neustále ovlivňuje. Pokud se tedy zrodí vlivná teorie, může výrazně proměnit i společenskou praxi. Objeví-li se např. teorie, která bude tvrdit, že jíst vejce je krajně nezdravé (byť se třeba později ukáže, že je tomu jinak), velmi pravděpodobně výrazně poklesne spotřeba vajec. Stejně tomu je i s teoriemi evropské integrace. Když bude jedna z teorií tvrdit, že další prohlubování ekonomické integrace, např. přijetí eura, je pro podnikatele výhodné, budou firmy za přijetí eura lobbovat, i když s ním třeba ještě nebudou mít žádnou praktickou zkušenost a i když se daná teorie může mýlit. Krátce řečeno, teorie vytváří, tj. konstituuje, realitu, proto mluvíme o konstitutivní funkci.

Tabulka 1 – Přehled základních funkcí společenskovední teorie

Funkce teorie	Charakteristika
Explanatorní	Vysvětluje událost, její příčiny nebo vnitřní uspořádání.
Komparativní	Srovnává událost s podobnými, hledá společné a rozdílné rysy.
Prediktivní	Odhaduje budoucí vývoj s událostí spojený.
Normativní	Porovnává aktuální stav se stavem vhodným a nabízí cesty k nápravě.
Konstitutivní	Působením na praxi ji proměňuje, utváří nové jevy.

Kritéria kvalitní teorie

Posledním důležitým bodem, který se týká obecných úvah o teorii, je, jak poznáme kvalitní teorii. Je možné teorii odmítnout jen proto, že nepředpovídá (nebo předpovídá chybně) budoucí vývoj? Je za dobrou naopak možno považovat teorii, která sice dobře popisuje a vysvětluje určitou událost, ale nenabízí zevšeobecnění svých závěrů na skupinu podobných fenoménů? Kvalita teorie nezávisí na jednom jediném faktoru, a proto je třeba vzít v úvahu celou řadu činitelů (srov. např. Burchill 1996: 24). Kvalitní teorie tedy mimo jiné:

- je schopna formulovat své vlastní předpoklady;
- je vnitřně koherentní;
- zabývá se relevantním problémem nebo problémy;
- je schopna své závěry podložit logickými argumenty.

Samozřejmě lze přidat další kritéria, ale na nich se již jednotliví autoři neshodují. Teorie by tak podle některých měla být schopna předpovídat budoucí vývoj (např. podle neofunkcionalistů – viz kap. 7), nebo by měla být ochotna k dialogu s alternativními přístupy; podle jiných by měla především napomáhat spravedlivějšímu uspořádání světa (podle marxistů – viz kap. 9); nebo odhalovat skryté mechanismy mocenského ovládnutí (podle postmodernistů – viz kap. 14).

Z rozboru funkcí teorie vyplývá, proč je potřebné teoretické poznání. Jenom díky racionální reflexi a schopnosti abstrakce a klasifikace jsme schopni tisíce vjemů, které na naše smysly každý den působí, pořádat a kategorizovat, uvádět do vzájemných souvislostí a vztahů. Neexistuje takový popis reality, který by byl a priori nezaujatý a nevilil by určitou teoretickou perspektivu. Výzkumníci v oblasti evropské integrace se tak nedělí na ty, kdo provádějí empirickou analýzu, a ty, kteří se věnují teoretickým přístupům. Jak bylo naznačeno výše, každá analýza vychází z určitých teoretických předpokladů a modelů, a otázkou tedy je pouze to, zda výzkumník bude schopen tyto své předpoklady reflektovat a výslovně zformulovat, či nikoli. Neschopnost nebo neochota uvědomit si vlastní omezení, dané právě teoretickou perspektivou, z níž výzkum vychází, jsou pro studium evropské integrace i pro politickou praxi krajně nebezpečné. Vedou totiž k tomu, že výzkumník, který si není vědom vlastních teoretických východisek, bude svůj výzkum považovat za absolutně objektivní a nestranný, nebo dokonce jediný správný. Reflexe teorií evropské integrace tak na jedné straně dává možnost provádět kvalitní výzkum a na straně druhé pomáhá odhalovat skryté předpoklady nebo vnitřní rozpory v těchto úvahách o evropské integraci, které svá teoretická východiska zahrnují.

Co je to evropská integrace

Přestože termín evropská integrace většinou chápeme intuitivně, při bližším pohledu se ukazuje, že existuje celá řada rozdílných interpretací toho, co se evropskou integrací myslí.

Víte, že...

snad nejzajímavěji problémy spojené s definicí evropské integrace objasňuje příběh o slonu a slepcích Donalda Puchaly? Puchala tvrdí, že s evropskou integrací se to má tak jako s několika slepci, kteří se snažili zjistit, jak vypadá slon. Jeden z nich se dotkl chobotu a tvrdil, že slon musí být protáhlý a hubený. Druhý se dotkl ucha a tvrdil, že slon je placatý. Další přišli zase se zcela jinými názory. Žádný z nich však nedospěl k příliš přesnému popisu slona. Ale protože každý z nich vycházel poctivě ze svých smyslových vjemů, vznikla mezi nimi nekonečná debata o tom, jak slon doopravdy vypadá. (Srov. Puchala 1972).

Přes problémy naznačené Puchalou se většina výzkumníků v oblasti evropské integrace pokusila o vytvoření vlastní definice. Nejznámější a velmi často používanou je ta, jejímž autorem je neofunkcionalista Ernst Haas (viz kap. 7):

Integrace je „proces, při němž jsou političtí aktéři z rozdílného národního prostředí vedeni k tomu, aby přesunuli svou loajalitu, očekávání a politické aktivity k novému centru, jehož instituce disponují jurisdikcí nad již existujícími státy, anebo ji požadují“. (Haas 1958: 16.)

Tato definice sice neodráží chápání všech teorií evropské integrace (zcela jistě by takovou definici neshledali uspokojivou například marxisté nebo realisté), ale v mnoha aspektech je příhodná. Integraci například chápe dynamicky, tj. jako proces, a nikoli jako stav. Ani nehovoří pouze o institucionálním aspektu integrace, ale i o ideovém prvku („přesunu loajality“). Zároveň je však tato definice ve dvou ohledech výrazně omezená: V první řadě se jedná o definici *politické* integrace, a nikoli integrace ekonomické. Jak si povšiml už sám Haas (1958: 11–13), ekonomická

integrace má zcela odlišné charakteristiky a její úspěšný průběh nevyžaduje nutně ani přesun loajality, ani vznik supranacionálních institucí. Do určité míry tak můžeme hovořit o evropské integraci již před vznikem Evropských společenství. Mezi evropskými státy totiž existovaly již dříve pokusy o odstranění, nebo alespoň snížení celních bariér, a proto je stanovení počátku evropské integrace až na padesátá léta minulého století víceméně arbitrární.

Druhým problémem je skrytý státocentrismus Haasovy definice. Definice předpokládá, že základními aktéry jsou státy, které existovaly dříve než pokusy o integraci. Teprve postupně se přesouvá pozornost *národních* aktérů směrem k integračnímu centru. Z historického hlediska může být taková definice v pořádku, protože – pohlédneme-li na 20. století – v Evropě skutečně nejprve existovaly silné státní instituce, a teprve později se vyvinuly instituce nadnárodní. Ovšem pro současné bádání v oblasti integrace se taková definice může jevit jako omezující, protože otázky, které si mnohé současné teorie kladou, se netýkají vztahu států a supranacionálních institucí. Některé chápou členské státy a unijní instituce jako součást jednoho politického systému a ptají se spíše po způsobu jejich vzájemné interakce než po tom, zda vznikly nejprve jedny, nebo druhé. Jiné teorie zase rozšiřují počet relevantních aktérů a zkoumají i roli regionů, politických stran nebo dalších sociálních skupin v evropské integraci.

Důsledkem je, že novější definice evropské integrace jsou ještě obecnější než definice Haasova a obvykle se snaží vyhnout zmínce o státech. Příkladem může být definice Williama Wallace, který integraci chápe jako „vytvoření a udržování intenzivních a různorodých vzorců interakcí mezi dříve autonomními jednotkami“ (Wallace 1990: 9). Podobně se důrazu na státy vyhýbá i definice Hixe a Goetze:

„Evropská integrace zahrnuje dva vzájemně provázané procesy: delegaci politických kompetencí na nadnárodní úroveň a vytvoření nového souboru politických institucí s výkonnými, zákonodárnými a soudními pravomocemi.“ (Hix a Goetz 2000: 3)

Diskusi o definicích evropské integrace je možno shrnout tak, že většina z nich zmiňuje, anebo alespoň předpokládá tyto charakteristiky:

- Integrace se odehrává na evropském kontinentu.
- Integrace je obvykle chápána jako proces, a nikoli jako stav.
- Integrace zahrnuje jak složku ekonomickou, tak i politickou, ale též sociální a kulturní.
- Počátek politické integrace je kladen do poválečného období.
- Hlavním rysem politické integrace je vytvoření ústředních institucí, které disponují určitou autonomií a pravomocemi.
- Státy byly původně základními aktéry integračního procesu. Je sporné, zda dnes tato role zůstává vyhrazena pouze státům.
- Aktéři integračního procesu (jako např. nadnárodní instituce, státy, regiony a transnacionální aktéři) vytvářejí hustou síť interakcí a sociálně-kulturních vazeb.

Teorie integrace, nebo teorie evropské integrace?

Již od počátku evropského integračního procesu se objevovaly úvahy, které kladly pokusy o sjednocení evropských států do širšího historického a sociálního kontextu. Ve 20. století a zejména v jeho druhé polovině postupně probíhala formalizace těchto úvah, a proto se od konce šedesátých let začalo hovořit o teorii evropské integrace (nebo také o evropských studiích) jako o relativně ucelené akademické disciplíně. Autonomie této disciplíny přitom závisí na odpovědi na základní otázku, zda je evropská integrace unikátním fenoménem, anebo zda ji naopak lze přiřadit do skupiny podobných jevů. Většina raných teoretiků se bránila tomu, aby uvažovali o evropském integračním procesu jinak než jako o příkladu obecného jevu zvaného integrace. Kupříkladu federalisté hovořili nejen o evropské, ale i o světové federaci. Funkcionalisté zase výslovně odmítá-

li integraci vymezovat geograficky, ale kladli důraz na funkční vazby mezi integrujícími se jednotkami. Podobně byla teorie komunikace aplikována nejen na integraci mezi evropskými státy, ale i na (mnohem volnějš) propojování v rámci celého severoatlantického prostoru. Konečně představitelé nejznámější klasické teorie evropské integrace, neofunkcionalismu, chápali svou teorii prostě jako teorii integrace, a nikoli jako teorii *evropské* integrace, čímž vyjadřovali svou představu, že jejich přístup je použitelný i v širším měřítku.

Většina klasických teorií evropské integrace tedy tento proces považuje za pouhý příklad *regionální integrace*, byť značně pokročilé. ES/EU pak můžeme zkoumat jako příklad obecné integrační entity: tou může být regionální integrační *organizace* (budeme ji srovnávat s jinými mezinárodními organizacemi), anebo integrační *režim* (a pak jej vztáhneme k dalším mezinárodním režimům).

S rostoucím množstvím prací o evropské integraci a se vzrůstajícím sebevědomím celé disciplíny evropských studií se ovšem od sedmdesátých let stále častěji začínají objevovat názory, že Evropská společenství by neměla být studována jako příklad něčeho, ale jako unikátní fenomén, který nemá ve světové politice obdoby. Zejména v osmdesátých letech se začíná hovořit o ES jako o specifickém *politickém systému*. Tento politický systém sice má určité charakteristiky mezinárodních organizací i mezinárodních režimů, ale existence nadnárodních integračních institucí a ohromná komplexita celého procesu snižují srovnatelnost evropské integrace s jinými integračními projekty. Další kroky, jako přijetí jednotné měny a postupné zavádění společné zahraniční a bezpečnostní politiky, pak propast mezi EU a dalšími integračními uskupeními ještě prohloubily. Z takového pojetí integrace pak ale nutně vyplývá potíž označovaná jako „problém $n = 1$ “ (Rosamond 2000) – tj. evropský integrační proces je tak unikátní, že se s podobným jevem nikde jinde neseťkáme. To ovšem znamená, že evropskou integraci nemůžeme srovnávat s ostatními pokusy o integraci a nízká míra zevšeobecnitelnosti závěrů o integraci snižuje vypovídací hodnotu studia ES/EU.

Vývoj teorie evropské integrace

Teoretické bádání o evropské integraci lze z chronologického hlediska rozdělit do čtyř základních etap podle toho, jaké výzkumné otázky v akademické sféře nejvíce rezonovaly a jak na ně většina teoretiků odpovídala (srov. podobné dělení ve Wiener a Diez 2001). První z těchto období se soustředí na otázku, jak integrací odstranit konflikt. Tato etapa začíná již ve čtyřicátých letech 20. století, kdy se zrodilo několik plánů na mírové uspořádání v Evropě, a končí v letech padesátých. Mezi evropským obyvatelstvem tehdy převládala silná skepse vůči schopnosti států zajistit svým občanům bezpečí a blahobyt, a proto je většina teorií z této doby značně radikální: klade důraz na konečné překonání státocentrického uspořádání v Evropě a propaguje rychlý postup sjednocovacího procesu. Z teorií, kterým je věnována pozornost v této knize, sem patří například federalismus (kap. 4) a funkcionalismus (kap 6). Toto období vrcholí nástupem neofunkcionalismu v druhé polovině padesátých let.

Šedesátá léta a zejména jejich druhá polovina byla svědkem přesunu pozornosti od problematiky konfliktu k otázce vzniku integrace a v souvislosti s tím i k otázce aktérství. Spor se vedl o to, co vede klíčové aktéry k vytváření integračního uskupení, kteří aktéři mají největší vliv na chod integrace a jak se pozice aktérů v průběhu integračního procesu proměňuje. Zatímco teorie předchozí vlny tvrdily, že postupně oslabuje role národních států a naopak roste význam integračních institucí, od šedesátých let se objevuje řada teorií, které tento posun zpochybňují, nebo přímo odmítají. Pro následující dvě dekády (šedesátá a sedmdesátá léta) je pak typická debata mezi zastánci nadnárodního a mezivládního přístupu k integraci. První z nich přitom obhajovali autonomii nadnárodních institucí a jejich přínos pro prohlubování integrace, druhí naopak jejich závěry relativizovali a zdůrazňovali klíčovou roli států. Mezi obhájci nadnárodního přístupu i v tomto období prevažovali neofunkcionalisté, naopak představiteli mezivládního pojetí evropské integrace byli především realisté (viz kap. 8).

V osmdesátých letech se spor nadnárodního a mezivládního pojetí vyčerpal. Obě strany se shodovaly v tom, že jak státy, tak unijní instituce mají nemalý význam a debata se zabývala spíše detailními otázkami, v které fázi převažuje vliv kterého aktéra. Únava z neschopnosti překonat dichotomii mezi těmito dvěma skupinami akademiků vedla k rezignaci na nalezení všezahrnující teorie evropské integrace. Místo toho začínají výzkumníci líčit Evropská společenství spíše jako relativně ucelený politický systém, jehož součástí jsou jak nadnárodní instituce, tak i členské státy. Někteří ke dvěma základním skupinám aktérů (státy a instituce) přidávají další a zabývají se také rolí regionů v integračním procesu, transnacionálními aktéry apod. (viz kap. 11, která se zabývá víceúrovňovým vládnutím). Přejít od chápání integrace jako mezinárodního procesu k integraci jako politickému systému zároveň znamená, že se mění i základní disciplína, z níž si teorie evropské integrace vypůjčuje své koncepty a modely: dříve to byla především teorie mezinárodních vztahů, v osmdesátých letech pak spíše politologie. Klíčovou výzkumnou otázkou tohoto období tedy bylo, jak funguje systém vládnutí v ES? Vědce zajímalo, jakými fázemi prochází proces přijímání rozhodnutí, kteří aktéři a které zájmové skupiny se ho nejaktivněji účastní nebo jak se v EU střetává formální rozhodovací proces s neformálními politickými tlaky.

Zatím poslední výrazná fáze, jejíž počátek lze klást do první poloviny devadesátých let, se nese ve znamení dalšího rozšíření výzkumné agendy. Obnovuje se zájem o instituce (hovoří se o novém institucionalismu, viz kap. 10), ovšem instituce jsou většinou chápány mnohem širě: už ne pouze ve smyslu institucí jako Evropská komise nebo Rada ministrů, ale obecně jako soubory norem a pravidel, které ovlivňují chování aktérů, či dokonce transformují jejich identitu. Otázky, které si výzkum klade, souvisejí s rolí institucí v unijním politickém systému, s normami, které EU sdílí, a s proměnou identit aktérů, kteří se do integrace zapojují. Ve studiu evropské integrace také znovu získává vliv teorie mezinárodních vztahů, která v osmdesátých letech ustupovala do pozadí. Nejmarkantněji se tento trend projevuje

na rostoucím významu sociálního konstruktivismu (kap. 13) jako teorie, kterou evropská studia přebrala právě z výzkumu mezinárodních vztahů. V devadesátých letech se rodí i liberální mezivládní přístup (kap. 12), který se znovu vrhá do napůl zapomenuté debaty o vztahu států k evropské integraci. Liberální mezivládní přístup od té doby tvoří pravděpodobně nejvlivnější alternativu k sociologicky laděným typům institucionalismu.

Tabulka 2 – Fáze zkoumání evropské integrace

	Období	Nově položené otázky	Příklady teorií
1.	40.–50. léta	Jak integraci odstranit konflikt?	Funkcionalismus, teorie komunikace
2.	60.–70. léta	Jaké jsou příčiny integrace a kdo jsou hlavní aktéři – členské státy, nebo nadnárodní instituce?	Neofunkcionalismus, realistický mezivládní přístup
3.	80. léta	Jak funguje systém vládnutí v ES/EU?	Víceúrovňové vládnutí, model politických sítí
4.	90. léta	Jak ES/EU mění normy a identity aktérů?	Sociální konstruktivismus, sociologický institucionalismus

Současný stav teorie evropské integrace je značně nepřehledný. Na jedné straně si i v prvním desetiletí 21. století udržují dominantní postavení různé typy institucionalismu, často v kombinaci s přístupem víceúrovňového vládnutí nebo se sociálním konstruktivismem. Na druhé straně zůstávají v silné, byť menšinové pozici obháječi primátu národního státu v integraci, a to zejména kvůli přetrvávajícímu významu liberálního mezivládního přístupu (viz kap. 12).

Klasifikace teorií evropské integrace

V české odborné literatuře bohužel dosud často přetrvává dělení teorií na mezivládní a nadnárodní. Tento přístup měl své opodstatnění snad ještě na počátku osmdesátých let, ovšem s přicho-

dem politologických přístupů takové dělení vzalo definitivně za své. Velká většina současných teorií evropské integrace uznává jak roli členských států, tak i relevanci integračních institucí. U některých, jako např. u modelu víceúrovňového vládnutí, který pracuje s větším množstvím aktérů, potom s prostou dichotomií nadnárodní–mezivládní už vůbec nevystačíme. I když se vzdáme rozdělení nadnárodní–mezivládní jako základního kategorizačního nástroje, můžeme využít hned několik alternativních klasifikací. Zde uvedeme alespoň dvě z nich – první dělí teorie podle jejich rozsahu a druhá podle disciplíny, v níž se daná teorie zrodila.

První z nich je klasifikace, která teorie rozděluje podle toho, zda se snaží postihnout celek integračního procesu a vysvětlit všechny relevantní problémy s ním spojené, anebo zda se zaměřuje pouze na dílčí aspekt nebo na jeho určitou fázi apod. Z hlediska rozsahu pak můžeme mluvit o třech kategoriích teorií:

- *Široké teoretické perspektivy*, které se primárně nezaměřují na evropskou integraci, ale zkoumají základní sociálněvědné otázky jako možnosti a meze lidského poznání, základní charakteristiky a fungování lidské společnosti a vztahy mezi jednotlivými pospolitostmi. Takové perspektivy mohou být sice při studiu evropské integrace s prospěchem využity, ale protože se jejich aplikace různí, nedávají jednoznačnou odpověď na otázky spojené s integrací.
- *Ucelené teorie integrace*, které se obvykle zabývají jak otázkou vzniku integračního procesu, tak i jeho vnitřním fungováním, a které se někdy dokonce pokoušejí o predikce. Cílem je postihnout integraci jako celek.
- *Teorie středního rozsahu* (middle range theories), které se úmyslně vzdávají ambice pokrýt celou problematiku integrace a zkoumají určitý dílčí problém, např. pouze vznik integrace, nebo naopak její současný stav. Teorie středního rozsahu ale mohou být ještě konkrétnější a zaměřovat se na fungování určité instituce nebo na chování lobbyistických skupin v určité fázi rozhodovacího procesu apod. Tyto

nejkonkrétnější přístupy jsou v teorii evropské integrace často označovány také jako modely.

Tabulka 3 – Teorie evropské integrace dle jejich rozsahu

Kategorie	Příklady teorií
Široká teoretická perspektiva	Marxismus Postmodernismus Sociální konstruktivismus
Ucelená teorie integrace	Federalismus Funkcionalismus Liberální mezivládní přístup Realismus Neofunkcionalismus Teorie komunikace
Teorie středního rozsahu	Model politických sítí Nový institucionalismus Víceúrovňové vládnutí

Toto dělení má samozřejmě také slabiny. Například liberální mezivládní přístup někteří nebudou považovat za ucelenou teorii integrace, koneckonců samo slovo „přístup“ naznačuje limity takového pojetí (viz kap. 12). Podobně je možné kritizovat realisty, že sice vždy usilovali o vytvoření vlastní teorie integrace, ale že se jim to přesvědčivě nikdy nepodařilo. Otázkou také je, do jaké míry můžeme pojednávat např. o postmodernismu nebo o modelu politických sítí jako o „teoriích“, když se každá z nich věnuje zcela jiné problematice a na zcela odlišné rovině. Protože se ale všechny teorie uvedené v tabulce tak či onak k evropské integraci vyslovují, je legitimní je postavit vedle sebe, byť za cenu určitých zjednodušení.

Druhou alternativou je rozdělení teorií evropské integrace podle jejich „domovské“ disciplíny. Zatímco některé z probíraných teorií vznikly specificky proto, aby objasnily integrační proces (v tabulce vyznačené tmavší barvou), jiné se zrodily v jiných akademických oborech – nejčastěji při studiu mezinárodních vztahů nebo v politologii, ale také v sociologii, ekonomii a v dal-

ších. Teorie jsou v tabulce seřazeny chronologicky podle toho, kdy se uplatnily v teorii evropské integrace.

Tabulka 4 – Teorie evropské integrace rozdělené podle oboru vzniku

Teorie	Zprostředkující disciplína	Domovská disciplína
Federalismus	Politologie	Politická filozofie
Funkcionalismus	–	Teorie integrace
Teorie komunikace	–	Teorie integrace
Neofunkcionalismus	–	Teorie integrace
Realismus	–	Mezinárodní vztahy
Nový institucionalismus	Politologie	Sociologie, ekonomie
Marxismus	Mezinárodní politická ekonomie	Sociologie, ekonomie
Liberální mezivládní přístup	–	Teorie integrace
Model politických sítí	–	Politologie
Víceúrovňové vládnutí	–	Politologie
Sociální konstruktivismus	Mezinárodní vztahy	Sociologie a filozofie vědy
Diskurzivní analýza	Politologie	Lingvistika
Postmodernismus	Mezinárodní vztahy	Filozofie, sociální teorie a lingvistika

Výhodou této klasifikace je, že ukazuje, z jaké oblasti studium evropské integrace čerpalo v kterém období největší inspiraci. Pokud seřadíme jednotlivé přístupy chronologicky, zjistíme, že s výjimkou liberálního mezivládního přístupu se v poslední době neobjevují nové pokusy o vytvoření teorie integrace nezávisle na ostatních disciplínách. Také se ukazuje, že přestože má teorie evropské integrace mimořádně interdisciplinární charakter, trvale v ní dominuje intelektuální vliv dvou nejpříbuznějších disciplín – studia mezinárodních vztahů a politologie.

Kontrolní otázky

1. Popište vztah mezi teoretickým poznáním a sociálními fakty.
2. Vymenujte základní funkce teorie ve společenské vědě. Která je podle vás nejdůležitější?
3. Určete, zda jsou níže uvedené výroky pravdivé:
 - Jediným kritériem kvalitní teorie je její schopnost předvídat budoucnost.
 - Definice evropské integrace ji obvykle chápou jako proces, ale nezmiňují roli institucí.
 - Rozdělení na nadnárodní a mezivládní přístupy je dnes zcela vyhovující pro kategorizaci nejdůležitějších teorií integrace.
 - Problém $n = 1$ ve studiu evropské integrace znamená, že ES/EU není možné srovnávat s jinými integračními sdruženími.
4. Určete čtyři fáze studia evropské integrace po druhé světové válce.
5. Uveďte alespoň jednu možnou klasifikaci teorií evropské integrace.

Literatura

- Burchill, Scott (1996) Introduction. In: Scott Burchill et al. *Theories of International Relations*. Houndmills: Palgrave, str. 1–28.
- Haas, Ernst B. (1958) *The Uniting of Europe. Political, Social and Economic Forces, 1950–1957*. London: Stevens and Sons .
- Hix, Simon a Klaus H. Goetz (2000) Introduction: European Integration and National Political Systems. *West European Politics*, 23/4, září 2000, str. 1–26.
- Puchala, Donald (1972) Of Blind Men, Elephants and International Integration. *Journal of Common Market Studies*. 10/3, březen 1972, str. 267–284.
- Rosamond, Ben (2000) *Theories of European Integration*. Houndmills: Palgrave.
- Wallace, William (1990) Introduction: The Dynamics of European Integration. In: William Wallace (ed.) *The Dynamics of European Integration*. London: Pinter/RIIA.
- Wiener, Antje a Thomas Diez (eds.) (2004) *European Integration Theory*. Oxford: Oxford University Press.